УДК 37.01 https://doi.org10.31652/3041-1017-2025(5-1)-11

УКРАЇНСЬКІ ХУДОЖНИКИ - ФУНДАТОРИ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ПРОФЕСІЙНО-МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ (XIX - XX СТ.)

Владислава Фальченко

Херсонський державний університет, м.Хесон, Україна

Анотація

У публікації на основі вивчення біографічних та автобіографічних відомостей охарактеризовано освітню, професійну художню, просвітницьку діяльність українських художників середини XIX - початку XX ст. Представлено аналіз ролі митців як активних учасників національного, культурного, інтелектуального й соціального життя українського суспільства. Авторкою було досліджено не лише мистецьку спадщину художників, але й їх багатогранну діяльність, яка охплювала просвітницькі, публіцистичні, освітні, організаційні сфери.

У статті висвітлено теоретичні положення про просвітницьку діяльність українських художників, які проілюстровані конкретними прикладами їх досвіду й впливу на стан громадськості та освіти професійної й загальної на території України в період XIX - XX ст.

Авторка зачіпає проблеми спрямування інтелігенції середини XIX - початку XX ст. на розвиток української культури та освіти; висвітлює біографічні та автобіографічні відомості про українських художників XIX - XX ст.; розкриває роль просвітницької діяльності українських художників, їх вплив на формування громадської думки; акцентує увагу на взаємозв'язок між мистецькою активністю з освітньо-педагогічною практикою, організацією художніх гуртків, шкіл, створенням студій та участю в культурно-освітніх товариствах. Їхня педагогічна робота у школах, училищах, академіях, сприяла становленню плеяди відомих українських митців та місткинь, які продовжували здійснювати національну мистецьку й просвітницьку традицію своїх попередників.

У роботі також висвітлено проблему самоідентифікації українських художників як просвітителів та громадських діячів, оскільки мистецтво розглядається як потужний інструмент для впливу та формування громадської думки, засіб трансляції ідеї народного відродження, соціального й культурного оновлення держави. Художники зайняли позицію не лише творців естетичних цінностей, але й провідників національної ідеї, фундаторів інтелектуального простору, здатного об'єднувати суспільство навколо єдиних ідейних цінностей.

Публікація актуалізує необхідність осмислення спадщини українських художників середини XIX - початку XX століття не лише як митців, але й як видатних діячів просвітництва, які своєю працею сприяли становленню національної ідентичності..

Ключові слова: історичний аналіз, інтелігенція, просвіта, професійна художня освіта, іконопис, Українська Академія мистецтва (УАМ)..

© 2025 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

UDC 37.01 https://doi.org10.31652/3041-1017-2025(5-1)-11

UKRAINIAN ARTISTS - FOUNDERS OF THE FORMATION OF NATIONAL CULTURE AND PROFESSIONAL ARTISTIC EDUCATION AT THE TURN CENTURIES (XIX - XX CENTURIES)

Vladuslava Falchenko

Kherson State University, Kherson, Ukraine

Abstract

The publication, based on the study of biographical and autobiographical information, characterizes the educational, professional artistic, and educational activities of Ukrainian artists of the middle 19th and early 20th centuries. An analysis of the role of artists as active participants in the national, cultural, intellectual, and social life of Ukrainian society is presented. The author has studied not only the artistic heritage of artists, but also their multifaceted activities, which covered educational, journalistic, and organizational spheres.

The article highlights theoretical positions on the educational activities of Ukrainian artists, which are illustrated by specific examples of their experience and influence on the state of society and professional and general education in Ukraine in the 19th - 20th centuries. The author touches on the problems of the direction of the high society of the middle 19th - early 20th centuries. on the development of Ukrainian culture and education; highlights biographical and autobiographical information about Ukrainian artists of the 19th - 20th centuries; reveals the role of the educational activities of Ukrainian artists, their influence on the formation of public opinion; focuses on the relationship between artistic activity with educational and pedagogical practice, the organization of art circles, schools, the creation of studios and participation in cultural and educational societies. Their pedagogical work in schools, colleges, and academies contributed to the formation of a galaxy of famous Ukrainian artists who continued the national artistic and educational tradition of their predecessors. The work also highlights the problem of self-identification of Ukrainian artists as educators and public figures, since art is considered a powerful tool for influencing and shaping public opinion, a means of broadcasting the idea of national revival, social and cultural renewal of the state. Artists took the position not only of creators of aesthetic values, but also of leaders of the national idea, founders of an intellectual space capable of uniting society around common ideological values.

The publication highlights the need to understand the heritage of Ukrainian artists of the middle 19th and early 20th centuries not only as artists, but also as outstanding figures of education, who contributed to the formation of national identity with their work.

Keywords: historical analysis, high society, education, professional art education, icon painting, Ukrainian Academy of Arts (UAA).

Постановка наукової проблеми. Українські художники середини XIX - початку XX ст. зробили великий внесок у професійну художню освіту, сприяли її автономії, проте їх педагогічна, просвітницька та культурно-мистецька спадщина все ще залишаються недостатньо дослідженими. Аналіз зібраних даних показав, що роль мистецьких персоналій є фундаторською в процесах становлення національної культури та мистецько-професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями щодо просвітницької діяльності української інтелігенції, процесів виховання дітей в період XIX - XX ст. займалися Д. М. Добріян, О. М. Піддубна, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Є. Сявавко, В. Л. Федяєва та ін.

Мета статті полягають у дослідженні діяльності української інтелігенції, їх упливу на естетичне виховання дітей; демонстрації біографічних та автобіографічних даних про особливості просвітницької діяльності українських художників середини XIX - початку

© 2025 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

XX ст.; на основі зібраних даних здійснити аналіз біографічної та автобіографічної літератури; обґрунтувати вагому роль просвітницької діяльності українських художників на формування національної ідеї громадськості.

Завдяки знайденим біографічним та автобіографічним відомостям, була досліджена просвітницька діяльність таких персоналій, як: О. К. Богомазов, В. Г. Кричевський, Ф. Г. Кричевський, М. І. Мурашко, О. О. Мурашко, П. І. Холодний, М. І. Жук, тощо..

Виклад основного матеріалу. У середині XIX ст. українські землі перебували під владою російської імперії, яка знаходилась у складному становищі. Царським урядом контролювалися усі освітянські, культурні, навчальні процеси в державі. Існувала політична цензура, яка розповсюджувалась на всі види мистецтва та науки. Вищим керівництвом держави підтримувались заборони на розвиток та відокремлення етносу населення від загальноімперського (заборона використання, впровадження в освіту та культуру української мови, що викладена у «Валуєвському циркулярі» 30 липня 1863р. П. Валуєвим), більшість наукових та культурних осередків формувалися на не відокремленій території росії завдяки тому, що на цих землях існували та розвивалися вищі навчальні заклади (Петербурзька академія мистецтв, Імператорський Московський університет, тощо), які контролювалися царатом.[3, С. 6 - 8] Одночасно з посиленням репресій проти українського національного руху розгортається культурна, наукова робота українських діячів, поширення громадівського руху, виникають непартійні об'єднання представників української інтелігенції, які вбачали свою мету в культурно-просвітницькій діяльності. Серед активних учасників громадівського руху були композитор М. В. Лисенко, історик М. П. Драгоманов, письменники М. П. Старицький, Панас Мирний, В. І. Самійленко тощо.[6, С. 2 - 10] У середині XIX та на початку XX ст. відзначається становлення таких українських художників, як: О. К. Богомазов, Ф. Г. Кричевський, В. Г. Кричевський, О. О. Мурашко, М. І. Мурашко, П. І. Холодний, М. Жук та ін. Деякі постаті розвивалися не лише в царині українського мистецтва та культури, але й в художній професійній освіті (Ф. Г. Кричевський, О. О. Мурашко, М. І. Мурашко, П. І. Холодний). Активна просвітницька діяльність громадських об'єднань, у яких брали участь й представники образотворчого мистецтва, вплинула на процеси формування чіткої громадянської позиції в молоді, освіти та виховання дітей, у тому числі естетичного, патріотичного, художнього виховання та художньої професійної діяльності.

Одним з перших художників, який займався активною просвітницькою діяльністю на території України, був М. І. Мурашко. Народився у родині художника-іконописця. Робота батька серйозно вплинула на формування світогляду юного Миколи і він із самого дитинства почав захоплюватися малюванням, намагався копіювати ілюстрації з книг, робив самостійні перші спроби в малюванні. Близьке оточення родини, пов`язане з мистецтвом, сприяло розвитку творчих здібностей майбутнього художника. годом, у своїй автобіографічній праці «Спогади старого вчителя», він напише: «Не бувши значним художником, я завжди палко любив мистецтво. Крім природного потягу, силою різних життєвих обставин, я потрапив саме на шлях мистецтва. Народившись у сім`ї іконостасного майстра, я перебував серед маси оригіналів, що правили за взірці під час писання ікон. Ці куншти збуджували в мене невситимий інтерес і бажання якщо не творити так само, то хоча б зарисовувати.»[5, с. 3, 6] Натхненний національним піднесенням українського народу та активною боротьбою й спробами вибороти незалежне від росії існування, у 1875 р. він відкрив першу в Україні Рисувальну школу. У 1869 р. випустив перші в Україні книжки для тих, хто бажав навчитися малюванню - «Тетради рисования». З часом, на базі Київської рисувальної школи М. І. Мурашка у 1901 р. було відкрито художнє училище, яке згодом перейшло у віддання Петербурзької академії мистецтв. Організаторами та викладачами училища були видатні українські митці (М. К. Пимоненко, В. Д. Орловський, О. О. Мурашко, Ф. Г. Кричевський та ін.), були створені відділи живопису та архітектури. Випускниками училища стали такі відомі мистецькі персоналії України, як: О. П. Архипенко, І. І. Падалка, А. Г. Петрицький, М. О. Донцов, І. П. Кавалерідзе.[2, с. 9]

Брат М. І. Мурашка - О. О. Мурашко, також був відомим українським художником, викладачем мистецтва і активним громадським діячем. У перші роки свого життя залишився без

© 2025 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

батьківського виховання, тому потрапив під опікунство свого дядька - власника іконописної майстерні, у якого почав переймати ремесло іконопису й так само брав активну участь у роботі сімейного підприємства. Мріяв про кар`єру художника-живописця, тому поєднував відвідування іконописної майстерні з уроками в школі малювання старшого брата - Миколи Івановича Мурашка. У період з 1909 р. по 1912 р розпочав викладацьку діяльність у новоствореному українському мистецькому навчальному закладі (Київському художньому училищі) та був долучений до підготовки публікацій журналу «Искусство: живопись, графика, художественная печать» - одного з не багатьох київських періодичних видань про мистецтво, що сприяло розвитку естетичного та художнього виховання серед молоді і стимулювало здобуття автономії й незалежного існування української художньої професійної освіти.[7] У 1913 р. О. О. Мурашко відкриває власну студію образотворчого мистецтва, у викладацькій діяльності він пропагував ідеї лібералізму, з повагою ставився до учнів, не нав'язував власних думок та виступав за свободу у творчому волевиявленні.[1, С. 4-7] Свою педагогічну діяльність він поєднував з виставковою діяльністю і участю в заходах Мюнхенського сецесіону, київських художників та Товариства пересувних художніх виставок. Митець сприяв створенню Київського товариства художників і розробив засадничий документ організації, який був написаний за зразком статуту Київського товариства заохочення мистецтв. У 1917 р. О. О. Мурашко розпочав активну підтримку революційної діяльності на теренах України, він став одним із фундаторів, професорів, авторів першого статуту Української Академії мистецтва (УАМ) - першого вищого мистецького навчального закладу в Україні, був розробником реформ мистецької освіти. Для вирішення освітніх проблем УАМ, він запропонував введення ступеневої системи вищої мистецької освіти, а саме: навчання у художній гімназії для початкового рівня, середня художня школа та Академія в якості найвищого щабля освіти.[1, С. 4-7] З 1919 р. художник поєднував педагогічну діяльність з професійною діяльністю у Всеукраїнському державному видавництві, щойно створеному з метою централізації видавничої справи в Україні. Роботу в видавництві О. О. Мурашко сприймав як можливість вести активну агітаційну діяльність для формування української національної ідентичності.[1, С. 4 -7]

Федір Кричевський (1879 - 1947 рр.) - український художник, скульптор, графік, викладач мистецтва, активний громадський діяч. Зростав у багатодітній родині, в селі Ворожба на Слобожанщині. З дитинства захоплювався малюванням. З юного віку майбутній митець був залучений до важкої, фізичної праці, щоб матеріально забезпечувати себе та подальше художнє навчання. Завдяки випадковості, був помічений представниками тогочасної інтелігенції і проспонсорований до вступу в Московську школу малярства, скульптури й архітектури (1896р.). У 1917 р. художник став ректором Української Академії мистецтва, яка стала проривом у тогочасній професійній художній освіті та становленні відокремленого українського образотворчого мистецтва. До відкриття УАМ Ф. Г. Кричевський мав власну школу художнього професійного спрямування, яка вважалась однією з найсильніших мистецьких шкіл в Україні. Художнику вдалося виховати плеяду видатних українських митців, таких як: Т. Н. Яблонська, Л. З. Пономарьова та ін.[9, С. 49 - 51]

Інший видатний український художник - П. І. Холодний також відстоював активну проукраїнську позицію не лише в мистецтві, але й в громадській та просвітницькій діяльності. Родом з Полтавщини, більшість членів родини митця за материнською лінією були художниками-іконописцями. Сам Петро Іванович був педагогом-практиком (в тому числі й в галузі художньої професійної освіти), теоретиком та ініціатором шкільної реформи в Українській Народній Республіці (1917-1920 рр.), він був заступником секретаря освіти в добу діяльності Центральної Ради, знавцем народної освіти і головою комісії «Проєкту Єдиної школи на Вкраїні» - першого державного стандарту національної системи середньої освіти.[12, С. 3 - 4]

Олександр Богомазов (1880 - 1930 рр.) - український художник-авангардист, викладач теоретик, педагог. Олександр ріс без матері, в родині вимогливого батька-бухгалтера. У юнацтві, під час навчання у гімназії, почав проявляти сильний інтерес до живопису. Батьку майбутнього художника не сподобалось нове

© 2025 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

захоплення сина, тому він наполіг на тому, аби Олександр закінчив Херсонське господарське училище, де здобув фах агронома. За підтримки дядька, юнак переїжджає до Києва і вступає до Київського художнього училища, паралельно навчається в школі М. І. Мурашка та І. Селезньова. У 1914 р. пише трактат «Живопис та елементи», де обгрунтовує основи новітнього мистецтва як рух, динаміку, ритм. З 1922 р. і до своєї смерті займається викладацькою діяльністю художньої професійної освіти у Київському художньому інституті.[4]

Висновки. Попри складний історичний період Нового часу, що характеризувався репресіями українських діячів, забороною української мови, різким підйомом і падінням культурно-національної свідомості, представники інтелігенції докладали значних зусиль для підйому патріотичного духу суспільства, розвитку українських наук, у тому числі власній просвітницький діяльності.

Історичний аналіз зібраних біографічних і автобіографічних даних та відомостей про українських художників середини XIX - початку XX ст. показав, що попри складні історичні умови Нового часу на теренах Російської імперії, спостерігався потужний розвиток української культури, посилились прагнення до відокремленості власного етносу і проводились спроби створити окрему незалежну державу (УНР), активний розвиток науки, освіти, виробництва, тощо. XIX та XX ст. піднесли багатьох громадських діячів які були зацікавлені в розвитку та становленні української держави. Після 1870-х років відбувся особливий підйом в освіті, науці та культурі, суспільство активно займається просвітою.

Аналіз біографічних та автобіографічних даних з життя українських художників середини XIX - початку XX ст. показав, що більшість видатних митців, окрім професійної художньої діяльності також активно займалися просвітою українського народу. Митці висловлювали активну підтримку громадській національній позиції із допомогою просвітницької діяльності, яка полягала в створенні закладів освіти (як нижчих щаблів так і академії), публічному висловлюванні власної проукраїнської позиції, виставковій діяльності, фундаторській діяльності в сфері українського видавництва, агітаційній діяльності, створенні та організації культурно-мистецьких об'єднань, тощо.

Таким чином, стає зрозуміло, що українські художники середини XIX - початку XX ст., як і більшість представників інтелігенції були своєрідним "рупором" власного народу. Їх неоціненний вклад в просвіту України є актуальним феноменом, який досліджується науковцями й донині. Попри складне, на той момент, політичне становище української держави, вони докладали значних зусиль для збереження матеріальної та нематеріальної спадщини, розвитку європейських тенденції в освіті, науці та мистецтві на теренах України, інноваційній мистецькій і педагогічній діяльності. Усе це було зроблено для остаточної національної ідентичності українського народу й їх розробки та ідеї знаходять своє втілення не лише в історії, але й в умовах сьогодення.

Список використаних джерел

1. Добріян Д. М. Мистецька, педагогічна та громадська діяльність Олександра Мурашка (1875 - 1919 р.): кваліфік. наук. роб. Київ, 2018. С. 4 - 7;
2. Коновець С. В. Естетичні та етичні засади оптимізації професійної діяльності викладачів образотворчого мистецтва вищих навчальних закладів : посіб. Київ, 2013. 9 с.;
3. Кузнець Т. В. Історія України XIX ст. Умань, 2010. С. 6 - 8;
4. Морі Є. Цього дня у 1930 році помер "український Пікассо" Олександр Богомазов. 2022. URL: https://suspilne.media/culture/136273-cogo-dna-u-1930-roci-pomer-ukrainskij-pikasso-oleksandr-bogomazov/ (дата звернення 07. 09. 2024);
5. Мурашко М. І. Спогади старого вчителя. Київ: Вид-во Мистецтво, 1964, с. 3, 6
6. Нагайко Т. Громадівський рух другої половини XIX століття у спогадах його представників: історіографічна візія часопису «За сто літ».Український історичний збірник. 2017. Вип. 19, С. 2 - 10;
7. Олександр Мурашко: життя та творчість генія українського відродження. URL: https://kyiv.gallery/statii/oleksandr-murashko-zhyttia-ta-tvorchist-heniia-ukrainskoho-vidrodzhennia (дата звернення: 17. 06. 2023);

© 2025 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

8. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 328 с.;
9. Ситник І. Формування художнього світогляду Тетяни Яблонської в майстерні викладача живопису Федора Кричевського. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 35, том 5. С. 49 - 51;
10. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. К., 1996. 286 с.;
11. Сявавко Є. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. К. : “Наукова думка”, 1974. 152 с.;
12. Телячий Ю. В. Поховання П. І. Холодного у м. Варшава (1930 р.) - реквієм видатному українцю. 100 років української культури в екзилі: всеукраїнська наук-практ. конференція, 9-10 груд. 2021, м. Київ. С. 3 - 4.
13. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX - XX століття): монографія/ В. Л. Федяєва. - Херсон: РІПО, 2010. С. 17 - 167.

References

1. Dobriyan D. M. Artistic, pedagogical and public activities of Oleksandr Murashko (1875 - 1919): qualified scientific work. Kyiv, 2018. P. 4 - 7;
2. Konovets S. V. Aesthetic and ethical principles of optimizing the professional activities of teachers of fine arts of higher educational institutions: manual. Kyiv, 2013. 9 p.;
3. Kuznets T. V. History of Ukraine in the 19th century. Uman, 2010. P. 6 - 8;
4. Mori E. On this day in 1930, the "Ukrainian Picasso" Oleksandr Bogomazov died. 2022. URL: https://suspilne.media/culture/136273-cogo-dna-u-1930-roci-pomer-ukrainskij-pikasso-oleksandr-bogomazov/ (access date 07. 09. 2024);
5. Murashko M. I. Memories of an old teacher. Kyiv: Mystetstvo Publishing House, 1964, p. 3, 6;
6. Nagayko T. The Civic Movement of the Second Half of the 19th Century in the Memories of Its Representatives: Historiographic Vision of the Journal “For a Hundred Years”. Ukrainian Historical Collection. 2017. Issue 19, P. 2 - 10;
7. Oleksandr Murashko: Life and Work of the Genius of the Ukrainian Renaissance. URL: https://kyiv.gallery/statii/oleksandr-murashko-zhyttia-ta-tvorchist-heniia-ukrainskoho-vidrodzhennia (access date: 17. 06. 2023);
8. Rudenko Y. Fundamentals of Modern Ukrainian Education. – Kyiv: Olena Teliga Publishing House, 2003. 328 p.;
9. Sytnyk I. Formation of the artistic worldview of Tatyana Yablonska in the workshop of the painting teacher Fedor Krychevsky. Current issues of the humanities. 2021. Issue 35, volume 5. P. 49 - 51;
10. Stelmakhovych M. Ukrainian family pedagogy. K., 1996. 286 p.;
11. Syavavko E. Ukrainian ethnopedagogy in its historical development. K.: “Naukova dumka”, 1974. 152 p.;
12. Telyachy Y. V. Burial of P. I. Kholodny in Warsaw (1930) - a requiem for an outstanding Ukrainian. 100 years of Ukrainian culture in exile: All-Ukrainian scientific and practical conference, 9-10 Dec. 2021, Kyiv. P. 3 - 4.;
13. Fedyaeva V. L. Family education in historical retrospect (second half of the 19th - 20th centuries): monograph/ V. L. Fedyaeva. - Kherson: RIPO, 2010. P. 17 - 167.Formation of communicative competence of future music teachers: monograph [Formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv muzychnoho mystetstva] : monohrafiia / Vasylevska-Skupa L.P. Vinnytsia: «Planer» LLC, 2014. 45p

Про автора

Владислава Фальченко, аспірантка (PhD**),** викладачка Херсонського державного університету, Херсон, Україна, E-mail: vfalchenko@ksu.ks.ua

About the Author

Vladyslava Falchenko, PhD student, lecturer at Kherson State University, Kherson, Ukraine,
e-mail: vfalchenko@ksu.ks.ua

© 2025 Автор(и) Ця робота публікується у відкритому доступі та розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution 4.0 Licence (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)